

Eminescu Mihály költeményei.*

I.

Eminescu Mihály a román irodalom legkitűnőbb lírikusa. Valamennyi elődjét feiülmulta, az utódok közül pedig maig sem érte őt utól senki. Caragiale egyenesen úgy látja, — bár az ilyen látomásokat egy új tehetség felbukkanása legott elfujja, — hogy századok fognak eltelni, míg egy második Eminescu fog születni. Eminescu azonban nemcsak nemzete irodalmának klasszikusa, a román lírai költészet legnagyobb értéke és eddig legmagasabb mértéke. Ennél több: világirodalmi alak. Útban van, hogy helyet vívjon ki magának és nemzetének a világirodalom klasszikusai között is. Kétségtelen bizonyítéka ennek költeményeinek a legkülönbözőbb idegen nyelven megjelent nagyszámu fordítása, aztán az életéről és költészetéről írt cikkek, tanulmányok, jellemzések hosszú sora.¹

A magyar irodalmi körök és olvasóközönség előtt is már régebb

* *Mihail Eminescu összes költeményei*. Cluj-Kolozsvár. 1934. Új Erdélyi Könyvek, 1. sz. 188. l.

¹ Önálló kötetben megjelent fordítások. Német: 1. Gregorovitz Em.: *Deutsche Übersetzung aus den auserlesenen Dichtungen des verstorbenen rumänischen Poeten Michail Eminescu*. București, 1901.² (Életrajz Maiiorescu T.-tól és 19 költemény fordítása.) 2. Tecontia V.: *M. Eminescu Gedichte*. Buc. 1903. (25 költ.) 3. Botez N.: *Mihail Eminescu's Gedichte*. București, 1930.² (25 költemény). 4. Schroff W. Maximilian: *Mihail Eminescu's Gedichte-Novellen*. Buc. 1923.² (61 költ. és 2 novella ford.) 5. Orendi-Hömmenau Viktor: *Mihail Eminescu. Ausgewählte Gedichte*. Temesvár, 1932. (35 költ.) — Angol: I. S. Pankhurst és O. Stefanovici: *M. Eminescu-Poems*. (Iorga előszávéval) London. 1930. 120. l. — Francia: 1. Miller-Verghy Marg.: *Quelques poesies de M. Eminesco*. Buc. 1910.² (Életrajz Vlahutától és 42 költ. ford.) 2. Soutzo Al.: *Quelques poesies de M. Eminesco*. Iași, 1911. 3. Nicolaesco Pierre: *Michel Eminesco-Poemes*. Buc. 1931. (Életrajz és 23 költemény.) 4. Barral L.: *Poemes choisies*. Paris, 1934. (50 költ.) — Olasz: 1. Ortiz Ramiro: *Le Poesie di M. Eminescu*. Florenz, 1927. LII + 168 l.

Ez önálló köteteken kívül számos költeménye jelent meg antológiákban, hírlapok és folyóiratok hasábjain, latin, francia, olasz, spanyol, angol (amerikai is), német, orosz, lengyel és cseh nyelven. Fordítói között van Carmen Silva, Erzsébet román királyné is, ki a mi Petőfink szobrának leleplezésén is részt vett egy szép koszorú küldésével. Életrajzát megírta külön kötetben németül Scurta I.: *Eminescu's Leben und Prosaschriften*. Leipzig, 1904; franciául Bazin L.: *M. Eminescu, poete national roumain*. Paris, 1905. A nem önállóan, hanem hírlapokban és folyóiratokban megjelent életrajzi vázlatok, tanulmányok és jellemzések száma szintén gazdag. A mi összeállításunk természetesen nem teljes, csak éppen jelezni akarja, hogy Eminescut mennyire ismeri a külföld is. A ma már bő román és idegennyelvű irodalom jegyzékét részletes felsorolásban adja: 1. Zaharia N.: *Mihail Eminescu — vieata și opera sa*. Buc. 1912. 325—561. 2. Adamescu: *Bibliografia*. I. 11—19. II. 153—65, III. 122—162. 3. Dacoromania IV. s. köv. évf. 4. Dézsi L.: *Világirodalmi Lexikon*, II. k. 594. l.

óta ismerős Eminescu neve és számos költeménye. 1895-ben, a költő halála után alig pár évvel, egyszerre három önálló kötet jelent meg magyar nyelven Eminescuról: Szöcs Géza két kisebb terjedelmű füzetet és Cristea Illés részletesebb tanulmánya. Szöcs Géza *Eminescu* c. 40 lapnyi terjedelmű első művében (1895) Eminescu pályája, költészete 1883-ig, lírikus költészete 1883-ban, legkésőbbi lantos költeményei című fejezetekben ismerteti a költőt s függelékben adja 4 költeményének műfordítását. Második művének címe és tárgya *Egy pár szó Eminescu irodalmáról* (1895. 16. l.). Ez mintegy kiegészíti és pótolja első művének bibliográfiai hiányait. Jóval részletesebb és alaposabb mű a Cristea könyve: *Eminescu élete és művei* (1895. 78. l.). A valószínűleg doktori értekezésül szolgáló tanulmány nagy szeretettel, tudással és izléssel ismerteti Eminescu életét és műveit, s jelöli ki pályájának jelentőségét, költészetének helyét és hatását.

Eminescu-fordítást közölt — Szöcs Géza után először — a maga idejében nagytekintélyű és nagyon elterjedt Vasárnapi Ujság (1902. 12. sz. *Mért nem jössz...* ford. Révai Károly). Azután a Hazánk (1902. 4. sz. *Várakozás*, ford. Kereszty István), Ujság (1902. 20. sz. *A csillag*, ford. Szöcs Géza), Máramarosi Lapok (1904. 37. sz. *Glossza*, ford. Bran Lőrinc), Erdélyi Ujság (1906. 6. sz.), Zólyomvármegyei Hírlap (1906. 1. l. sz.), Zsibóvidéki Hírlap (1911. 9., 10. és 1912. 13. sz.), A Cél (1911. 70. l.), Fehértemplom és Vidéke (1914. 28. sz.), Eperjesi Lapok (1915. 52.) stb. közölt költeményeket Eminescutól, az említettekén kívül Sz. Nagy Miklós, Osváth József, Lichtfusz István, Dengi János és mások fordításában. A Bran Lőrinc és Révai Károly fordításában megjelent *Román költőkből* c. verses kötetnek is (1909.) tekintélyes részét az Eminescu versei teszik ki.

A magyar Eminescu kultusznak a világháború előtt Szöcs Géza és Révai Károly voltak lelkes és buzgó művelői. Számos, hozzáértéssel írt apróbb cikkben és többfelé közölt, sikerült műfordításaikkal igyekeztek megismertetni és megszerettetni a román irodalom értékeit s köztük Eminescut. És meg kell állapítani, hogy az ő és mások buzgolkodására a román költészet iránt való érdeklődés a magyar irodalmi körök és közönség körében kedvezően kezdett kialakulni. Így pl. a Petőfi Társaság Révai Károlyt, mint a román költők (Eminescu, Cosbuc) fordítóját, választotta volt tagjai közé 1910-ben és az Erdélyi Irodalmi Társaság, melynek Révai szintén tagja volt, nyílt felhívást intézett hozzá, buzdítva fordítói munkásságának fokozására. (V. ö. *Cultura*, 1924. 61. l.). Aztán „Magyarországon, kivált Erdélyben még magyar anyanyelvű emberek is széltében éneklék (Eminescunak) *Oh, mért nem jössz — De ce nu mi vii* c. költeményét“, — jegyzi fel Alexics György.²

Aztán jött a világháború és a műzsák elhallgattak...

A közhatalom változása után azonban a román irodalom iránt már fölébredt érdeklődés és kíváncsiság, az érvényesülő dinamikus tényezők hatása alatt is, egyszerre határozott tartalommal telítődött meg. Ma a

² A Heinrich Gusztáv szerkesztette *Egyetemes Irodalomtörténet*, II. k. 857. l.

Romániához csatolt területeken élő magyarságnak a harmincnál fiatalabb nemzedéke iskolai tanulmányai alapján, alaposan és pontosan ismeri eredetiben a román irodalmat. De az idősebb évfázatok is most fokozódó érdeklődéssel fordultak a román szellemi élet alkotásai felé. Bizonyítéka ennek az, hogy hírlapjaink, folyóirataink, színpadjaink állandóan forgalomban tartják a román költészet termékeit. E mellett számos antológia szólaltatta meg magyar nyelven a román költőket. Bitay Árpád megírta magyar nyelven a román irodalom történetét is. Nincs ma a Romániához csatolt területeken olyan értelmes magyar fő, ki ne tartaná szükségesnek a román irodalom és szellemi élet alapos ismeretét. Műélvezet ez, de egyúttal életkérdés is ránk nézve. Meg kell azt is állapítanunk, hogy ez az érdeklődés ma nemcsak nálunk, de a magyarországi magyarság körében is elevenebbnek mondható. Tudományos folyóiratokban — az irodalomtörténetiekben elsősorban — gyakrabban találni román irodalomtörténeti vonatkozású és tárgyú cikkeket. A Dézsi Lajos szerkesztette *Világirodalmi Lexikon* pl. oly alaposan és pontosan ismerteti a román írókat, hogy nem egy bíráló aránytalannak látta és jelentette ki. Azt a kérdést pedig, hogy kik és mely művek a román irodalom elismert értékei, hol és hogy lehet megismernünk, nem egyszer tették s teszik föl nekünk erdélyieknek Magyarországon a szellemi élet jelentős egyéniségei.³ Sajnos, a nem kivétel nélkül értékes antológiákon, a Bitay Árpád jelzett művén, a *Világirodalmi Lexikonon* és az itteni meg a budapesti színpadokon is előadott darabokon kívül (Caragiale, Musatescu, Eftimiu, Iorga, Blaga stb.) alig van, amire feleletünkben rámutassunk. Még Eminescut illetőleg sem.

Eminescu régibb fordítói és hírnevének ápolói, Szöcs Géza és Révai Károly, a közhatalom változását követő években elhunytak. Szöcs Géza *Eminescu és Petőfi* címen 1923-ban újra kiadta ugyan régebbi tanulmányának a címre vonatkozó megállapításait, de további újabb nyoma idevágó tevékenységüknek nem maradt. Igaz az is, hogy a vonatkozó antológiákban Eminescu mindig megkapta az őt megillető helyet.⁴ Még örvedetesebb jelenség, hogy épen legkiválóbb költőink

³ A legnagyobb örömmel kell fölemlítenem, hogy a mi irodalmunk iránt is az érdeklődés ma valahogy frisebb, önkéntesebb és elevenebb, mint volt a közhatalom változása előtt. A románság körében csökkent ugyan nyelvünk és irodalmunk ismerete, mert román anyanyelvű diák magyar nyelvet és irodalmat ma egyetlen iskolában sem tanul. Mégis (vagy talán ezért is?) a magyar irodalmi termékek románra fordítása határozott lendületet vett az utóbbi másfél évtized alatt. Lírikusaink, széppróza- és drámaíróink számos művét fordították le a közhatalom változása óta. Sajnos, ezeknek is javarésze szétszórtan, csak folyóiratok és hírlapok hasábjain jelent meg. De jelent meg külön kötetben is, mint Jókai: *Szegény gazdagok*, Szabó Dezső: *Segítség*, Nyírő: *Isten ígájában* című regénye, Ady: *Vér és Arany* című kötete és a Goga kiválóan sikerült *Ember tragédiája*, csak a nagyobb és jelentősebb köteteket említve.

⁴ Pl. *Műfordítások román költőkből*. Kiadja az Erdélyi Irodalmi Társaság, 1928. (16 költ.); Fekete Tivadar: *Klasszikus kert — régi román költők antológiája*, 1930. (11 költ.); továbbá a Keresztury és Kiss Piroska gyűjteményes kötete.

— Aprily, Berde Mária stb. — fordították le Eminescunak számos költeményét, szinte hiánytalanul adva vissza az eredetinek szépségét és báját. Am mindez csak szétszórt töredék és éppen nem alkalmas alap az Eminescu költészetének maradandó és szilárd tartalmu megismerésére. Még kevésbé arra, hogy a román irodalom iránt a távolabbi magyar érdeklődést is kielégítse. Egy önálló kötetben megjelenő, tehát mindig kézbe vehető s így állandóan használható teljes Eminescu-fordítás — kétség sem fér hozzá — ily körülmények között hézagot pótol, közszükségletet elégít ki.

E hézag pótlására, Eminescu összes költeményeinek műfordítására vállalkozott Kibédi Sándor. Vajjon vállalkozása eredményes-é, azaz meg tudta-e szólaltatni magyarul Eminescut kellő tartalmi és alaki hűséggel úgy, hogy az olvasó lehetőleg világosan lássa, de legalább is sejtse, s e sejtés alapján kedvet kapjon közelebről megismerni Eminescu sajátos művészetét, érzelmeinek és gondolatvilágának nemzeti és világirodalmi klasszicitását, e klasszicitás egyéni és eredeti költői alkotó elemeit?

Az e kérdésre adandó tárgyilagos és meggyőző válasz önmagában is elkerülhetetlenné teszi, hogy legalább a főbb vonásokra szorítkozva ismertessük Eminescu életét és költészetét. Nem magyar íróról van szó. Ilyen esetekben az idegen író személyiségének és költészetének előrebocsátott jellemzése, ha még oly rövidre is van szabva, kettős haszonnal járhat. Egyik az, hogy képet rajzol, fogalmat nyújt a szóban levő író kilétéről, egyéniségéről.^{4a} Másodsor az ilyen rávillantó jellemzés figyelmeztet azokra a szempontokra, melyeket a fordítónak munkája közben szem előtt kellett tartania, amelyeknek a fordítás mérlegelésénél is döntő súlyuk van.

II.

A magyar olvasóközönség előtt Eminescuról szólni s Petőfit nem említeni, — szinte lehetetlen. A két költő életművében annyi az egyező vagy hasonló jelenség, hogy a hivatkozás elutasíthatatlanul kínálva kínálkozik és pompásan magyaráz is. A jelenségek egyezése vagy hasonlósága természetesen merő véletlenség. A két költő életműve között semmiféle belső kapcsolat, közvetlen összefüggés vagy bármilyen tudatos hatás nincs. De a véletlen egyezés és hasonlóság csakugyan megvan. Még pedig számuk oly nagy, hogy bátran jegyezhetjük le és ismételhetjük itt is: *Eminescu a román irodalom Petőfije.*

A legnemzetibb és legklasszikusabb román lírikusnak, Eminescunak, már a bölcsője körül is több, a Petőfi életrajzából jól ismert kérdésre és hasonló tényre bukkanunk. Így sokáig vita tárgya volt, hogy hol és mikor született Eminescu: Botoşaniban, Dumbraveniben vagy

^{4a} Az adott esetben ez éppen nem fölösleges, mivel a magyar Eminescu ismertetések részben elavultak (Szócs Géza), részben kevésbé közkezen forgók és nagyon rövidek is (Világirodalmi Lexikon). Egyedül a Bitay említett kézikönyvének Eminescuról szóló fejezete az, ami, ha kéznél van, részben feleslegessé teszi e sorokat.

Ipotestiben? 1849 decemberjében vagy 1850 januárjában? A román irodalomtörténet az ellenmondó vagy homályos adatok pontos és alapos kritikája után megállapította, — s ez ma már többé nem vitás —, hogy a költő 1850 január 15-én született Moldovának Ipotesti nevű falujában, Botoşani városától nem messze. Aztán vérségileg és őseiben Eminescu épűgy nem tősgyökeres román eredetű, hanem szláv származású, akárcsak Petőfi. Eminescu anyai ágon orosz, illetőleg kozák vér. Anyai dédapja, Potlof Elek, mint politikai menekült emigrált Moldovába. Atyai ágról is lehetett benne szláv vér. A költő anyja gyakran említette, hogy apjuk rutén eredetű. Valóban a költő nem Eminescunak született, hanem Iminovicinak vagy Eminovicinak, ami csakugyan szláv eredetre mutat. Az Eminescu romános alakot a költő tizenhatéves korában kapta. A Pesten megjelenő Familia című román folyóirat szerkesztője, Vulcan József, kit román népköltészeti fordításainak elismeréséül a Kisfaludy-Társaság levelező tagjának választott meg, romanizálta Eminescura a szláv Iminovici alakot. A költőnek, úgy látszik, tetszett az önkényes módon eszközölt névváltoztatás. Elfogadta, használta, dicsővé és dicsőítette azt a nevet, amelyik alatt első verseit Vulcan közölte egy Magyarországon megjelent román irodalmi folyóiratban. 1866-ban történet ez, amikor a költő éppen Aradon élt.

Hogyan került Eminescu Moldovából Aradra? Mint egy vándorszínész társulat tagja, olyan minőségben, ahogyan Petőfi is keresztül-kasul járta a legtávolabbi vidékeket. Gyermekek- és ifjúkoruk tehát szintén hasonlatos. Eminescu atyja előbb gazdasági alkalmazott, majd bérlő, utóbb birtokos gazda volt. A szerzésben fáradhatatlan, a vagyon megtartásában azonban kevésbé kitartó. Derült egyénisége csak gyermekeivel szemben tudott szigorú lenni. Volt neki is, feleségének is irodalmi műveltsége, értettek és beszéltek több nyelven. A család otthon egyformán beszélt románul és németül; kétnyelvű volt, állapítja meg Bogdan Duică.⁵ Anyja azonban férjének némileg ellentéte, komoly, sőt szomorú egyéniség, ki szeret hallgatni és hajlik az álmodozásra. Atyjától örökölte páratlanul pontos emlékezőtehetségét, a történet szeretetét, a külsővel, a ruházkodással, a társadalmi formaságokkal nem törődést; anyjától a melánkóliát, a keserű mosolyt az élet forgásaival szemben. Az elég művelt és elég vagyonos szülők gyermekeiket — összesen 9-en voltak, Mihály közöttük a 6-ik — viszonylag gondosan és céltudatosan taníttatták. Mihály az elemi iskola harmadik osztályának elvégzésére Csernovicha került, a német iskolába. Öt éven át, a harmadik gimnáziumi osztályig, a jobb tanulók közé tartozott. A harmadik középiskolai osztályt azonban ismételnie kellett, s husvét táján az iskolának hátat fordított. Ettől kezdve életrajza kúszált, zavaros, sok tekintetben még ma is tisztázatlan. Csak annyi bizonyos, hogy atyja érthető szigorral egyideig magántanulásra szorította fiát, de eredmény nélkül. A fiú felcsapott színésznek s mint több vándortársulatnak a tagja — húzamosabb időn keresztül, mint sugó — bebarangolta, ter

⁵ Mihail Eminescu Poezii. Publicate și adnotate de G. Bogdan Duica. Buc. 6 l.

mészetesen sokszor éhezve, fázva és szörnyű nélkülözések között nemcsak Moldovát, hanem Erdély és Magyarország románlakta vidékeit és városait is. Közben újra meg újra próbálkozik az iskolai tanulmányokkal is, épen itt Erdélyben, de maradása nincs sehol, mindig visszatér egy-egy vándor színtársulathoz a szülők, kivált atyja nem kis boszszankodására. Az iskolai tanulmányokban nem sokra haladt, de ez években (1866—69) közvetlenül és alaposan megismerte a román nép lelkét, nyelvét, költészetét, mondáit. A népköltészet az első irodalmi hatás, amely Eminescu költői kedvét és tehetségét minden ízében átítatta s egyszersmindenkorra meghatározta.

A szökött diákból vándorszínésznek felcsapó Eminescu komoly lelkében a géniusz már ebben az időben feslik, fejledez és alkot. Ez évek alatt (1866—69) írt úgynevezett ifjúkori költeményeinek a száma nem sok. Az elsőnek, csernovici volt tanárának, Pumnul Áronnak a halálára írt elégia kivételével valamennyi a Vulcan József szerkesztette Familia című folyóiratban jelent meg. Így Eminescu neve és költői pályája egyaránt az akkori magyar állam területén jelenik meg. Belső fejlődése is az erdélyi román néplelek és költészet hatása alatt indul meg. Eminescu moldovai román. Kétségtelen, hogy származásánál fogva először a moldovai népet ismerte meg, annak ajkáról csendült fülébe gyermekéveiben a román nyelv egyszerű bája és behízelt dallamossága. Azt azonban költészetének valamennyi méltatója szerencsés és fontos körülményként állapítja meg, hogy Eminescu népiessége nem valamely külön vidék, hanem az egész román nép lelkéből sarjadzott ki.⁶

Bécsben került Eminescu egy másik, szintén egész pályájára jellemző irodalmi és művészeti irány, az osztrák-német romantika hatáskörébe. A szigorú és elégedetlen apa ugyanis egyszer a szülői házba visszatérő vándorszínész fiut erős kézzel otthon marasztotta, aztán betette valami kisebb hivatali állásba, majd 1869-ben felküldte tanulni a bécsi egyetemre. Több mint két évet töltött Eminescu a császárvárosban. Úgy látom, hogy ez a bécsi időzés életének a legmozgalmasabb, legcselekvőbb szakasza. Szorgalmasan eljár az egyetemi előadásokra, főként a filozófiai professzorokéra, de hallgatta Ihering és Stein jogi előadásait, sőt anatómiával is foglalkozott. E mellett buzgón olvasta Kant, Schopenhauer, Schiller, Hölderlin, Rousseau, Homeros, Shakespeare és Firduzi műveit. Diáktársai, köztük a magyarországi Slavici János is, arról tanuskodnak, hogy Eminescu Bécsben rendkívüli szorgalommal művelte magát, a legbonyolultabb tudományos kérdéseket is gyorsan felfogta, megismerte és megértette. Aztán tevékeny vezető szerepet vitt a Bécsben tartzkodó román diákság életében is. A Románia Juna nevű bécsi diákegyesületnek ő volt egyik újjászervezője és első titkára. Autodidakta és az ifjúság vezére, mint Petőfi. Ebben a minőségben kezdeményezte Bécsből Eminescu a románság történetében nem kis jelentőségű úgynevezett putnai ünnepségeket Nagy István fejed-

⁶ Dalainak egy része erdélyi és bánági eredetű, állapítja meg Morariu L.: Iunimea Literare, XII. évf. 5. sz.

lem emlékére és hamvainál (1870). Ettől az évtől számítja a román irodalomtörténet az Eminescu költői pályáját is, melynek az ifjúkori kísérletekre következő első terméke, a *Vénusz és Madonna* című költemény, 1870-ben jelent meg a jászvásári Convorbiri Literare-ban. Ekkor Európa-szerte, így Bécsben is, még virágzott a romantika a költészetben, a színpadon és a szellemi életben általában. És Eminescu, ki születésénél fogva is tele volt romantikus örökségekkel és adottságokkal, ösztönös örömmel állította tehetségét ez irány szolgálataiba.

Bécsből 1872 végén Berlinbe megy s itt alakul ki Schopenhauer filozófiájának hatása alatt egyéniségének és költészetének harmadik állandó és meghatározó jegye, a pesszimizmus, amelyre különben, éppen mint a romantikára, öröklött lelki tulajdonságainál fogva hajlamos volt. Berlinben is szorgalmasan műveli magát. Filozófiai és történettudományi előadásokat hallgat Helmholtz, Dubois-Reymond és Düring óráin. Tehetsége nemcsak a költészetben, de a tudományos megismerés terén is oly figyelemreméltó módon bontakozott ki, hogy Maiorescu Titusz miniszterelnök felajánlotta a berlini szorgalmas és tehetséges ifjú számára a iasi egyetem filozófiai tanszékét. Jellemző költőnk egyéniségének komolyságára és tiszta önkritikájára, hogy az ajánlatot nem fogadta el. Berlinből hazajöve, egyideig az egyetemi könyvtár igazgatója, majd két vármegyének tanfelügyelője (1874—76). Utóbbi állásából a konzervatív Maiorescut felváltó liberális kormány egyszerűen szélnek eresztette. Többé aztán nem is vállalt hivatalt. Előbb lasiban, utóbb 1877-től 1883-ig Bukarestben hírlapot szerkesztett. Voltaképpen ez a 13 év (1870—83-ig) az Eminescu alkotó költői pályája. Amit korábban írt, ifjúkori kísérletek; ami 1883 után következett, hosszú haldoklás, szomorú elmulás. 1883 júniusában ugyanis kitört rajta az örültség. Még voltak fel-felcsillanó lucidum intervallumai az azonnal foganatosított gyógykezelés hatása alatt (1884-re annyira helyreállott az egészsége, hogy kinevezték lasiba az egyetemi könyvtár tisztviselőjének), de a már kezdettől gyógyíthatatlannak felismert betegség egyre jobban elhatalmasodik rajta. Barátainak és Botosani városának a segítségével, Henrietta nevű testvérének odaadó ápolása a neamti kolostor kórházában mindhiábavalónak bizonyult: 1884 júliusában egyik fővárosi elmeegógyintézetben 39 éves korában testileg is meghalt. Allítólag egy másik kórházi elmebeteg téglával fejbeütötte s ez lett volna közvetlen oka elhunytának. Betegségének közvetlen oka rendetlen életmódja közben kapott vérbaja, másfelől a túlfeszített munka; távolabbi oka öröklött hajlamossága, ami kezdetben mint túlságos érzékenység, féltékenység, iszonyodás a környezettől és céltalan magányos bolyongás mutatkozott. Vidámságában is mindig volt egy bizonyos melánkólia.

Öröklött testi-lelki alkata jó melegágyának bizonyult a pesszimizmus számára, mely tanulmányainak és életkörülményeinek hatása alatt teljesen úrrá lett felette. A világot hazugnak, silányságnak tekintette, utálta, kerülte, mivel évszázadokon át nem változott és nem is lehet rajta változtatni. Ennek következtében a világgal szemben a pusztaság szemlélődés az egyetlen állásfoglalása. Világszemlélete egy nagyműveltségű elme éles és a gyökerig lehető tekintése, amely szükségképpen rossznak

találja a mindenséget. És pesszimista is marad alanyi vonatkozásban is, ha megelégszik a pusztá szemlélődéssel, ha nem lép közösségbe, szolidaritásba vele. A mi Petőfink is az embert alacsonynak, a világot gonosznak és gyarlónak látta. Volt is életének egy rövid ideig tartó pesszimista korszaka 1845—46-ban a *Felhők* idején. Mihelyt azonban Petőfi ráébredt, hogy a költő hivatása nem pusztán a gyűlölet és megvetés, hanem a részvét és gyógyítás, véget ért pesszimizmusa s lett a derülátás megtestesülése, az örök és halhatatlan ifjúság, az élet harsány dalnoka és önmagát is feláldozó apostola. Eminescuból azonban hiányzott ez a cselekvési motor, az alkotás, a tenniakarás hatalmas ősi ösztöne. Eminescu költői világának nincsenek határozott célkitűzései, eszményei, megvalósítandó programja, sem egyéni teendő, sem általános fejlődési cél alakjában (Petőfinél az ember célja a boldogság, ehhez eszköz a szabadság; az ő feladata a szabadság apostolának lenni). Eminescu lemond a cselekvésről, ezért marad mindvégig borulató. Ez a világfájdalmas borulátás, amely csak kesereg, gyűlöl és átkozódik, végeredményében szülte és társa a XIX. század romanticizmusának s mint mal de siècle különösen jellemzi a költészetet. Byron, Leopardi, Baudelaire, Schopenhauer, Heine, Vajda János, Reviczky és Komjáthy Jenő előtt — mind ennek a kornak hősei, vagy ha tetszik áldozatai — a világ csak látszat, hangulat, az élet csömör és unalom, tehát fájdalmas valami. Minek is élni, születni? Jobb a halál! Mai divatos szóval dekadencia ez. Eminescu sajátosan ilyen akaratnélküli, passzív, a fájdalom és szomorúság kultuszában élő dekadens egyéniség. E tekintetben Petőfi és Eminescu két végletesen ellentétes egyéniség. Petőfi maga az egészség, az elszánt akarat, a lehetetlent, a sorsot is megostromló duzzadó életerő, míg Eminescu egyénileg is lemondó, szomorú lélek, költészetében és egész életművében is az akaratnélküliségnek, a dekadenciának a képlete. Szomorúan szép sorsa, pályája és elmulása a német Lenauéhoz hasonlít. Egyik német nyelvű ismertetője a róla írt jellemzésnek ezt a címet is adja: „Ein rumänischer Lenau“.⁷

Életrajzából még csak egy körülményt említek föl. szerelmi életét. Hiszen Eminescu, akárcsak Petőfi, a szerelem költője. Költészetének egyik legállandóbb tárgya a szerelmi érzés. Szerelmei között vannak futó szerelmek, de egyik szerelme egész valóját évek hosszú során át teljesen lebilincselte. Micle Veronikának hívták azt a kékszemű asszonyt, kinek egyetlen mosolya a költőt, mint maga mondja, az Istenek közé emelte.⁸ Veronika férjes asszony. Jóval idősebb férje, Micle István, egyetemi tanár volt Iasiban. Micle Veronika maga is, — mint Szendrei Julia, — író, de az Eminescu és Veronika viszonya mégis az Ady és Léda asszony szerelmét juttatja eszünkbe. Abban is hasonlít Ady Eminescuhoz, hogy szomjazta a nemi életet. De míg Ady szerelmi költészete egyaránt megénekli a sóvárgó fájdalmas szerelmi vágyat és a szerelmi érzésnek valóban átélt szenvedélyét is, addig Eminescu sze-

⁷ Kremnitz, Preussische Jahrbücher 1910. évf. Megjegyzendő, hogy Eminescu ismerte Lenau költeményeit, fordított is tőle.

⁸ Levele Micle Veronikához. 1879. aug.

relmi költészete csak a vágyat ismeri s nem egyszerismind az érzéki örömet is. Eminescu szerelmi költészete sokkal tisztább és kevésbé erotikus, mint az Adyé.

III.

Világirodalmi viszonylatban Eminescut csak mint lírikust szokás és lehet emlegetni. A román irodalomtörténet azonban kötelességszerűen nyilvántartja és nagy elismeréssel méltányolja Eminescu hírlapírói működését is, amely nem csupán szerkesztésből, hanem igen értékes politikai, társadalomtudományi, társadalombölcseleti és irodalomtörténeti cikkek és tanulmányok gazdag sorozatából áll. E téren a legjelentesebbek közé tartozik. Költészetében a nemzeti érzés, a románság multja, politikai helyzete és történeti hivatása aránylag ritkábban jut szóhoz. (*Ce-ti doresc...*, *Junii corupti*, *Rugaciunea unui dac*, *Doina*, III. *szatira*) stb. Közírói cikkeiben és tanulmányaiban azonban nemzete sorsa a legfőbb és a legtöbbször vizsgálat tárgyává tett kérdés. Eminescu dicsőnek látja a nemzeti multat, de minél közelebb jut szemlélete a jelenhez, annál elégedetlenebb. Nem lelkesedik a népuralomért, a demokratikus törekvéseket ostorozza. Minden pesszimizusa ellenére hisz egy dologban, nemzete jövődjében. E jobb jövődőt azonban nem annyira a politikai változásoktól várja, mint inkább a románság benső öntudatának felébredésétől. Hevesen elítéli az osztrák és magyar elnyomó uralmat, de a politikai egyesülésnél sürgősebb, döntő feladat szerinte a benső megújulás: a románság vezetői legyenek született románok, az öntudatra ébredt nemzet szervezze meg a maga függetlenségét a közgazdaság és közművelődés terén, s ne engedje, hogy a románok lakta földet az idegen ipar tartsa kezében és használja ki. Eminescu a közíró a román nemzeti érzésnek is époly öntudatos és lelkes szószólója, mint amennyire a szerelem költője. Természetesen hirdetője és követelője a román nemzeti függetlenségnek és az összes románok politikai egyesülésének is. (*Doina* c. költeményének kezdő sora: *Dela Nistru pan'la Tisa* — Dnyesztvertől a Tiszáig — kifejezés szállóigévé vált.) Sajátságos, hogy a különben minden ízében borulató Eminescu bizva-bizott nemzete jövődjében, a nemzeti egyesülésben. E tekintetben Eminescu nemzete vatese.⁹ E sajátos körülményt valamennyi méltatója fölemlíti. Magyarázata nyilván az, hogy ezt a problémát nemcsak mint multat, történelmileg meg nem valósult, tehát a jelenben is fennálló adottságot szemlélte, hanem átvitte a jövőbe is, azaz a sub specie aeterni mértéke alá állította. Mert egyébként, ahol csak a multba tekint s szemléli a jelent, pesszimista. Borulató még közírói munkáiban is annyira, hogy több méltatója megszerkesztette az Eminescu pesszimista bölcseletét, filozófiájának rendszerét és értékskáláját.¹⁰ Borulátása, bár

⁹ Murnu G.: *Mihail Eminescu-Poezii*, 11 l.

¹⁰ Pl. Calinescu G.: *Opera lui Mihail Eminescu*, I. k. Két fejezetből áll. Az első Eminescu elméleti, a második gyakorlati bölcseletét elemzi. Stefanescu Marin szerint Eminescu bölcseletének értékrendszere: 1. a vallásos, 2. a hazafias érzés, 3. vágy az eszmények után és 4. vágy megszabadulni e földtől. L. még Vianu Tudor *Poesia lui Eminescu* című művének „Eminescu și filosofia lui Shopenhauer“ és „Pesimism și natura“ c. fejezetét, továbbá Láng Frigyesnek *M. Eminescu als Dichter* című nagyon alapos könyvét, Klausenburg, 1928. 182 l.

részben a század betegsége, egyenesen Schopenhauer tanulmányozásának a következménye. Utóbb azonban a Schopenhauer értelmi pesszimizmusa új elemmel is bővül Eminescu világnézetében, t. i. a misztikus budhizmussal.

A lírikus Eminescu írt egy regényt is (*Geniu pustiu* — Lángész a parlagon) és több novellát. Szépprózai műveinek külső cselekménye rendszerint egyszerű, leíró és elmélkedésekkel telt részletekben bővelkedő. Prózai elbeszéléseiben is romantikus, akárcsak Petőfi, s még inkább megmarad ezekben is lírikusnak, mint Petőfi. Egyetlen regénye és több novellája, különösen pedig a legemlegettebb, a *Sarmanul Dionis* (A szegény Dionis) tulajdonképpen önarckép, a maga gondolatvilágának a kifejtése. Hírlapirodalmi és szépprózai tevékenysége azonban értékeség tekintetében messze marad lírai alkotásai mögött. Világirodalmi magaslatig csupán lírai költeményeivel jutott fel. Nem termékeny lírikus. Költeményeinek száma, a variáns szövegeket, az ifjúkori kísérleteket és a kiadatlan fennmaradottakat is beleszámítva, nem tesz ki többet százhusznál. Az átlagos évi termék még tíz költemény se, ami bő termésnek sehogy sem mondható.¹¹ Műfajilag túlnyomóan lírai dalok, doinák, aztán vannak elégiák és még kisebb számban szatirák, meg gondolati tárgyú költemények. Van egypár elbeszélő költeménye is, amelyeket lírai balladáának (*Luceafarul* — A csillag, *Povestea teiului* — A hárs meséje, *Fat frumos din tei* — A hárskirályfi) vagy lírai népmesének lehet nevezni. Tárgya legtöbbször a szerelem, aztán a természet, az elmulás és a halál. Tárgyban sem gazdag, nem színesen változatos költő Eminescu. Am, amit alkotott, annak valóban mestere, utólérhetetlen művésze.

IV.

Minden költő művészetének legilletékesebb szószólója, leghivatottabb magyarázója maga a költő és a leggondosabb kritikai elemzésnél is meggyőzőbb bizonyágtévő maga a kész költemény. Mégis, idegen költőről lévén szó, aki nem közvetlenül, a maga eredeti hangján, hanem fordításban szól hozzánk s keresi és várja az elismerést, nevezzük meg legalább tételszerűen Eminescu költészetének legsajátosabb vonásait. Azt a többletet, amelyik által Eminescu nemzete irodalmában a legklaszikusabb lírikus és amely egyúttal világirodalmi értéke is.

E többlet összefoglaló neve harmonia, az Eminescu harmoniája, armonia Eminesciana, ahogy egyik méltatója, Vianu Tudor, találóan megjelölte. A harmonia első sorban zenei fogalom. S amikor a költészetre alkalmazzák, azt jelenti, hogy az illető költemény és költő úgy hat, mint a zene. A költészetben a harmonia jelenti azt, hogy a feltörekvő sejtelmes érzelmek és az érvényesülést kereső gondolat összefüggő és életszerű ritmusban halad tova, erősödik, izmosodik az utolsó ütemig, melynek mindent megvilágító és feloldó elrezdülése a legsajá-

¹¹ Petőfi átlagosan *egyetlen évben* annyit, vagy még több költeményt írt, mint amennyi Eminescu *összes* költeményeinek száma.

tosabb egyéni lélektartalmat is mint bizonyos egyetemességet, kozmikus vonatkozást és energiát érzékelteti az olvasó tudattartalmában.

Az elmondottak után szinte fölösleges kifejtetni, hogy az Eminescu költészetének zenéje tartalmilag és hangulata szerint nem vidám zene, nem a duzzadó és célratörő akarat pattogó harci indulója vagy harsogó himnusza, hanem inkább mélabús elégia és elmerengő ábránd, amelynek még esetleges vidám részeiben is folyton ismétlődik a szomorúság, mint alapindíték és egybefoglaló motívum. A fájdalom, a lemondás bája és varázsa vonul végig Eminescu költészetén. Fájdalom és méla emlékezés az elmúlt örömökre, az egyszer volt, de megszűnt egyéni, nemzeti és emberi boldogságra; keserű lemondás és kényszerűen megadó belenyugvás, hogy a jelen és a jövő a multat vissza nem hozza, célhoz nem segít. Az Eminescu harmoniája a fájdalom, a hasztalan sóvárgás zenéje és harmoniája. És ez a fájdalom őszinte, valóságos egyéni fájdalom, de személyessége és különössége belefínomul az általános és egyetemes fájdalomba, sejteti a lelki élet tudattalan elemeit, a végtelenséget, a reálitástól mentes és az adottsághoz nem kötött fogalomszerű érzelmek világát. Az Eminescu harmoniájában az egyéni, a nemzeti és az egyetemes emberi találkozik és egyesül. Ezt egyik ismertetője úgy fejezi ki, hogy Eminescu teremtette meg a román lélek stílusát, és ugyanakkor ő az első román, kinek lelkében megtörtént és végbe ment a dákóromán szellem természetes, de nagyjelentőségű egybekapcsolódása a nyugati kultúrával.

Az Eminescu harmoniájának formai elemei és zenei eszközei közül stílusát, nyelvét kell főlemlítenünk. Stílusának egyik gyökérszála a népnyelvből, másik az ifjúkorában megismert krónikák történeti nyelvéből, és egy harmadik a közvetlenül előtte élt lírikusoknak, Alexandriának és társainak, a költői nyelvből nőtt ki. De ahogy kinőtt és költeményeiben előttünk áll, minden ízében új, eredeti és annyira művészi, hogy mai napig a román nyelv ideálja. Eminescu stílusa, nyelvének alkata és zeneisége, — mondja egy másik méltatója, — csoda, az Eminescu alkotta csoda, melyet maradék nélkül száz filológiai vagy logikai magyarázat sem tud megértetni,¹² mert van benne valami metafizikai vonás, amit a román nyelv Eminescu előtt nem ismert. Szavai tartalmas ígék, beszéde mégsem hétköznapi, de nem is szokványos soha, hanem mindig eredeti és természetes stílus. Kitűnő tehetséggel tudja kiválasztani azt a kifejezést, amelyik jellemző, bájos, amelyik hű hordozója, pontos visszhangja mindig bensőséges, de átszűrt hangulatainak. Eminescu nyelvzeni. Vegyük hozzá, hogy a verselés technikai elemei, — verssorok és szakok, a rím és a ritmus, a szavak csengése, az érzelmi hullámozást megrögzítő szólások rendje és szabatosága, a szemléletes szóképek és a rávilágító hasonlatok — egytől egyig könnyű természetességgel, változatos gazdagon kéznél vannak és készen vannak oly egyszerűen és oly üdén, mint az éneklő madár dalolása.

¹² Bogdan Duica i. m. 17. l. L. még Murnu i. m. 13—14. l. is.

Régi tapasztalat és igazság, hogy a legnemzetibb és legeredetibb írók fordítása a legnehezebb. Színtelen, átlag írók tolmácsolni épen nem boszorkányos mesterség: adj vissza szót szóval, őrizd meg a formai és tartalmi hűséget, s kész a műfordítás. De fordítsad Dantét, Shakespeare-t, Vörösmartyt, Petőfit vagy Aranyt, meglátod, hogy a formai és tartalmi hűség teljes megőrzése mellett is mint fakul el az eredetinek sajátos színe. Szót adtál vissza teljes hűséggel s munkád mégis csak fonák, csak visszáját adja az eredetinek. Csak anyagot raktál halomba, mert a lélek, a szellem formája hamisra torzult és tompult minden igyekezet dacára is. A lélek, a szellem, a költemény benső idomának hű megszólaltatása és szemléltetése: ez a jó műfordítás titka, ami — ismerjük el — a legkiválóbb műfordításokban is sokszor csak gyarlón megvalósult jámbor kívánság. A szót szóval visszaadó becsületes hűségen felül föltétele a jó műfordításnak a tolmács rokonlelkűsége. E nélkül az eredeti műnek csak a héját, a kergét feszítgeti a fordító, ízes magját meg sem találja, legjobb esetben elmorzszálja.

Vajjon a rég várt magyar Eminescu, amelyet most Kibédi Sándor végre kezünkbe adott, tudja-e legalább sejtetni az Eminescu költészetének édességét is, avagy csupán a héj és kéreg felületén habrál? E kérdés felvetése minden műfordítás mérlegelésénél elengedhetetlen szempont. De Eminescuval kapcsolatban, bármennyire is kötelező általában, mégis aggódva és bátortalanul teszi fel a kritikus. Eminescu ugyanis nemcsak a legnemzetibb és legeredetibb román lírikus, hanem művészetének sajátos eredetisége, az armonia Eminesciana, és kifejező eszközeinek csodaszerű metafizikai zeneisége olyan tulajdonságok, amelyeket csak a legkiválóbb, az eredetivel kongeniális egyéniségű műfordítók tudnak megfogni, visszaadni és egy másik nyelv eszközeivel is megzendíteni. Eminescu harmoniáját, zeneiségét érzékeltetni kétségtelenül a legnehezebb műfordítói feladatok közé tartozik. Ezért vele kapcsolatban az említett szempontot mérték gyanánt felállítani csakugyan nem lehet másként, mint félve és bátortalanul.

Azonban legyünk nyugodtak, aggodalomra, bátortalanságra nincs okunk. Legalább a fordítás elé írt előszó szerint. Ebben ugyanis Kibédi félre nem érthető világossággal jelent ki két nagyon fontos dolgot. Egyik az, hogy ő Eminescut tökéletesen megértette, ..., „s bevégeztem a munkát azzal a biztos tudattal, hogy nemzetem köréből elsőnek sikerült behatolnom Mihail Eminescu benső világának útvesztős sűrűjébe, — hogy megközelíttem, elértem és eleven magyar lelkembe öleltem őt: a Román Lelket“. Örvendünk teljes szívből ez önérzetes vallomásnak.¹³ S még inkább örvendünk, amikor tovább ezeket olvassuk a Ki-

¹³ Ambár nem értjük a nagybetűket, sem azt, hogy miért kell Mihail Eminescut írni Eminescu *Mihály* helyett, amikor tudjuk, hogy nyelvünk helyes használata ez: Schiller Frigyes, Humboldt Vilmos, Hugo Victor, Dumas Sándor, Maniu Gyula stb., sőt magában ebben a kötetben is: Vaida Sándor és Goga Oktávián (11., 12. l.), — és nem Friedrich Schiller, Wilhelm Humboldt, meg Iuliu Maniu stb. A kiadó és fordító előszava hű tükre az idegen

bédi előszavában: „Eminescu verseinek magyar nyelvre fordításánál a tökéletes hűségre, a forma és tartalom teljes megőrzésére törekedtem. A munkának ez a része nem volt nagyon nehéz, mert származásom révén¹⁴ az Eminescu versek olyan finomságait és szépségeit is megérezhettem, melyek valamely, a románságtól idegen fordítónak egyébként hozzáférhetetlenek“. Semmi ok sincs hát az aggodalomra. Kibédi maga jogosít fel a legmagasabb mérték bátor alkalmazására, mert hisz ő Eminescut teljesen megértette, sőt verseinek finomságát és szépségét is megérezte, s nem volt nehéz számára e szépségek és finomságok visszaadása sem. Egy kicsit szokatlan ugyan a fülnek ez a tartalék nélkül való önértékeskedés, ez az exegi monumentum aere perennius. Horatius is csak könyve végén s nem az előszónak vehető ódájában önértékeskedik így. Az írók mint műfordítók is inkább szerények, mentegetőznek. Szász Károly például a Goethe lírai költeményeit fordítva, csak annyi érdemet tulajdonít kötetének, hogy ez a leggazdagabb, minden eddigi magyar fordítónál többet ad. „Egyéb érdemeiről, ha volna is, természetesen nem szólhatok“ (Bevezetés 8. l.). Arany János meg a kiadást sürgető és kérő Magyar Tud. Akadémiának írott nyilatkozatában egyenesen dilettáns munkának minősíti a maga remek Aristophanes fordítását. De ne hivatkozzunk ilyen avatag példákra. Hátha a mai műfordítóknál más a szokás? Dehogy! Lám Babits is a nehézségeket emlegeti és őszintén megmondja: „A lírai fordítás ihlet és szerencse dolga: nincs fordító, akinek saját egyénisége bizonyos korlátokat ne szabna“. (Amor Sanctus, 31. l.) Goga is csak igyekezetnek, törekvésnek tekinti az Ember tragédiájának kitűnő fordítását. (Előszó 8. l.) De ismételten örvendénünk kell, hogy Kibédi biztos a maga dolgában. Az ő munkáját, noha talpig embert kívánt a gátra, mér-

tulajdonnevek használata körül újabban felburjánzott általános zűrzavar-nak. A Goga Oktávián (és nem Octavian) és Vaida Voevod Sándor helyes szórend mellett ott látjuk a helytelen Mihail Eminescu, Victor Eftimiu, Titu Maiorescu alakokat. A magyar nyelvben elől mondjuk és írjuk a családnevet, amelyik a legutolsó vonásig érintetlen és változatlan alakban használandó bármely nyelvben. Utána jó a keresztnév, amelyiket viszont minden nyelvben az illető nyelv törvényei szerint kell használni, tehát nem Iuliu Maniu s nem Mihail Eminescu, hanem Maniu Gyula és Eminescu Mihály. A legrosszabb, egyenesen nyelvrontó a szórend következtelen használata, kivált, mint itt is, ugyanabban a szövegben. Ha már valaki a helytelen Mihail Eminescut tartja helyesnek, akkor miért ír másutt Goga Oktáviánt, meg Vaida Sándort? Hiszen mindenikük román!

¹⁴ Megjegyzendő, hogy Kibédi eredeti nevével és származásával is bajos tisztába jöni. Apja román ajku köztisztviselő volt s így származásánál fogva ő román, a románságtól nem idegen. Ha ez igaz és így van, akkor hogy kell értenünk azt, hogy „eleven magyar lelkembe öleltem“. És hogy lehetséges az, hogy a magyar szövegű előszóban Kibédi eredeti családi neve Hapka, a román szövegében Hapca? Írói neve is hol Kibédi, hol Kibedi. Aztán a román szövegben is ott látjuk a helyes Alexandru Kibédi szórend mellett a románban helytelen Győri Iles Stefan-t. Ez a zavaros, következtelen opportunus játék teljes mértékben visszatetsző. Ilyen képtelenség származik akkor, ha két nyelv szellemét gondatlanul összekeverjük, ha az idegen nevet nem az illető nyelv saját törvénye és szokása szerint használjuk. Különben is érthetetlen, miért van e magyar olvasóknak szánt kötetben másnyelvű kiadói és fordítói előszó is.

hetjük bátran a legamasabb mértékkel, mert az sikerült, könnyű és a román lelket magábaölelő műfordítás. És csakugyan újságjaink úgy adtak hírt róla, mint minden tekintetben sikerült műfordításról. Napnap után nagyjelentőségű közművelődési cselekedetként könyvelték el s vitték bele a köztudatba.¹⁵ „Az a hitem, mondja a Vajda szájába adott nyilatkozat, hogy Kibédi Sándor Eminescu verseinek lefordításával a legnagyobb jelentőségű művet alkotta meg, nemcsak a mi egyre kiterjedtebb irodalmunk szempontjából hanem a magyar irodalom felvilágosító és útbaigazító szolgálatára is megteremtve végre az alkalmat, hogy a magyarság a román génius alkotásairól is meggyőződhesen“. A kiadó nagyobb hitel kedvéért megjegyzi, hogy Vajda nyilatkozatát a Kibédi kéziratának átolvasása alapján adta. Mi azonban úgy látjuk, hogy látatlanban, csak úgy rávágva nyilatkozhatott így.

Mert futólagos átolvasással is észrevehető, hogy a dolog egészen másként áll, hogy az előszó önérzeteskedése csak üres nagyozolás. Kibédi nemhogy az Eminescu román lelkét, de legtöbbször még költeményeinek a pusztá szövegét, tehát magát a kézzelfogható anyagot sem értette meg. Annál kevésbbé tudta annak zeneiségét, harmoniáját, lelkét megfelelő költőiséggel visszhangoztatni. Ennek következtében a munkájának irodalmi értékéről és közművelődési jelentőségéről valószínűleg látatlanban szélnek eresztett elgiumok csak színes, de tartalmatlan buborékok, amilyeneket különben, sajnos, elég gyakran szokott eleregetni a kritikai felelőtlenség.

VI.

Először is állapítsuk meg, hogy a kötet címe, *összes költeményei*, nem felel meg a tárgyi valóságnak. Kibédi nem fordította le Eminescu összes költeményeit, csak egy jó részt belőlük, számszerint 79-et. Többet tehát, mint minden eddigi magyar és nem magyar fordítója, kivéve az olasz Ortiz Ramiro-t. Ezt érdeméül el kell ismernünk. De miért és minő alapon címezi kötetét Eminescu *összes költeményeinek*, holott tudván-tudja, hogy nem az. Eminescu összes költeményei a legszigorubb kiadói szövegkritika szerint is kereken 100 darabot tesznek ki. Ilariu-Chendinél 117, Bogdan Duica kiadása szerint 105, Adamescunál 99, Ibraileanunál 96, Botez kiadásában 93 az Eminescu összes költeményeinek a száma. Kibédi mindeniknél kevesebbet ad, mert nem fordította le az ifjúkori kísérleteket (13—14 költemény) és a hátrahagyott versek közül sem néhányat. Viszont fordít oly költeményt is (*Az élet — Viata*), amelyik a legtöbb kiadásból hiányzik. A 79 szám mindenképpen érthetetlen. Vagy kevesebbnek kellene kijönnie, ha már mellőzte a kísérleteket és a hátramaradt versek egy részét; vagy többnek, mivel fordít olyan költeményt is, amelyik például a Bogdan Duica és az Ibraileanu kiadásokból hiányzik. Talán a Botez szövegkiadását használta a fordító, hol az ifjúkori kísérletek nélkül az összes költemények

¹⁵ Az általam ismert híradások és megemlékezések között csak egyetlenegy van olyan, amelyiknek lényegében más a megállapítása. L. Makkai László: *Fordítások románból*. Erdélyi Helikon 1935. 71—72. 1.

száma csakugyan 79, de viszont nincs köztük az előbb említett *Élet* című. Egy azonban mindenféle okoskodás után is világos: a kötet címe nem fedi a tartalmat, *helytelenül és illetéktelenül vette fel az összes költeményei címet.*

A költemények sorrendje meg egyenesen bosszantó. Ahogy éppen jött, ahogy talán az egyes költemények fordításával elkészült, úgy sorakoztatta őket egymásután. Sem időrendi, sem műfaji, sem tárgyi csoportosításnak és elrendezésnek nyoma sincs, összevisszaság az egész. A Kibéditől első helyre tett költemény például időrendben a 32-ik, a második helyre tett pedig időrendben 58-ik, illetőleg 60-ik. A Kibédi-nél utolsó költemény után időrendben jön még vagy 15, amelyekből Kibédi 5-öt le is fordított, de az időrendben az utolsóra következőt a 39-ik helyre, 40-el előbbre illesztette be, stb. Hogy alkosson fogalmat az olvasó ilyen kúsza elrendezés mellett Eminescu költői fejlődéséről, bölcselő költeményeiről, népdalairól, amikor sehol semmi néven nevezhető rendezési elve a fordítónak nincs? Ez az összevisszaság méltatlan a költőhöz, félreismerése a legelemibb kiadói és fordítói felelősségnek, visszaélés a közönség érdeklődésével és jóakarató ismeretvágyával.

E szokatlan és hanyag módszeres fogvatkozást tán megbocsátaná az olvasó, ha kárpótlást találna magában a fordításban. De bizony az is gondatlan, hanyag, legtöbbször az elemi színvonalon is alul marad. Alig van költemény, melynek egy-egy kifejezését, sorát, részletét félre nem értette, ahol nem vétett a tartalmi hűség ellen. A *Melánkolia* című költeményben pl. a következő tartalmi hibák vannak: *regina noptii moartă* = Éjkirálynő, holott a moartă-jelző nyomatékos, nem elhanyagolható (2. s.); *pe câmpul solitar* (10. s.) = *messze* mezőben *magános* helyett; *si tintirimul singur* (11. s.) = temető is — a *magános* temető h.; a *demon a levegőn cikázik* — száll, vagy átsuhan (treacă, 14. s.) helyett; *hitemet mond a hit* helyett (25. s.) s nem veszi észre, hogy e sor általános érvényű tétel. (A hit újra festi a templom — elköpött — képeit), amire pedig az eredeti szövegben írásjel is (—) figyelemzetet s amely általános tételre következik, mint ellentétes egyéni lírai helyzet (26): az én lelkemet is benépesítette volt a mese tündérekkel, de... Az ellentét kezdetét is későn veszi észre Kibédi és a 26. sort — si'n sufletul-mi pusere povestile-i ferici — hibásan fordítja így: lelkembe idézi tündéri regéit; és végül a költemény utolsó három sorának is hibás az értelme, mivel itt sem vette tekintetbe, hol és miféle mondatjelzés van. Feltűnőbb tartalmi hibával fordított költeménye még: *Feledd a virágot* (7., 8., 13–16., 25–28., 42–43., 45–46. s.), *S ha ág veri ablakodat* (3., 4.), *Dák ember imája* (9., 27., 44–46.), *Ahányszor kedvesem* (7.), *Elválás* (16.), *A mesék királylánya* (16–24.), *Miért renegsz* (16–17.), *Vénusz és Madonna* (37–40.), *Oly zsenge vagy* (11–12., 15–16., 25–28.), *Oh anyám* (14.), *Szállj ki a messze múlt* (5–6.), *A holnappal nő* (16–17.), *Az őrangyal* (8–12., a mondatjelzés tekintetbe nem vétele miatt), *Ó, maradj* (5–6., 11., 20., 24.), *Tova illant* (1–2., 19–20., 27–28., 37–40.), *Távozol* (7–8., 21–24.), *Mily szomorú* (8–10.), *Az angyal és a démon* (2, betold egy felesleges hasonlatot, 61–68.,

88., 91—92.), *A császár és a proletár* (9—10., 23—24. színtelen betoldás, 42., 53—55., 129., 134., 150., 159—160., 165., 192—195., 196—200.), *Ha az emlék* (2., 8., 11—12.), *A hárskirályfi* (22—24., 55—56.), *A hárs meséje* (8., 22—23.), *A vágy* (7—8.), *Nem értesz meg* (6—8., 9—10.), *A csillagig* (5—6., 13—16.), *Mortua est* (5—8., 28., 33—34., 37—40., 61—62.), *Erdősuhogás* (11—12., 43—47.), *Este a hegyen* (8., 20.), *A bírálókhoz* (8—16.), *Elszálltak az évek* (8., 12.), *Titokban szerettem* (3—4., 12—13.), *Egy albumba* (4., 14.), *Esti csillag* (165—68.), *Az utódok* (77—78.), stb.¹⁶

Formai hibák, melyek miatt az eredeti szöveg értelme lapossá terpeszkedik szét, szintén nagy számban fordulnak elő. Az *Oh anyám* c. költemény mindenik versszakának utolsó sorában az első és utolsó szó „meru“ (örökké, folyton), amellyel Eminescu pompásan érzékelteti az élet és halál örökkévaló egyformaságát. Kibédi meg sem kísérel a „meru“ szó sajátosan kiélezett szerepét és helyét visszaadni. *A hárs meséje* c. költeménynek minden versszaka ölelekzező rímű; Kibédi következetesen keresztřímet alkalmaz. Az *O, maradj* c. költemény egyetlen versszakában, az elsőben, négy írásjelhibát követ el: két felkiáltó jelet semmibe vesz, a harmadik és negyedik sor *egy* gondolatát kettőbe választja szét s a versszak végére pontosvessző helyett pontot tesz. Egyáltalában fordítónk nem sokat törődik az Eminescu írásjeleivel, mondatjelzéseivel. Pont helyén vonást lát, vagy fordítva; a kérdőjelt előbbre viszi vagy hátra, fölcseréli felkiáltójellel; az ellentétező szünetjelt (—) nem veszi tekintetbe. A rímelésnél is hasonló könnyedséggel mozog. Egy példát már láttunk. De ott van az *Erdősuhogás* c. költemény, melynek minden szakában az első teljes és az utolsó ráütő sor együtt rímel (a b b b b a); Kibédi ezt sem veszi észre, vagy ha észrevette. lelkiismeretfurdalás nélkül mellőzte. A szótagszám, a verssorok adottsága szintén nem számít, — szükség esetén. Az *Akkor is ha* c. költeménynek pl. valamennyi sorát két, három, sőt négy szótaggal (pl. a 7. és 14.) egyszerűen megtoldja. Az *Óda* című költemény sapphói mértékben, illetőleg versszakokban van írva. A legtöbb kiadásban magyarázó alcímként ott is a figyelmeztetés: „antik versformában“. Ha Kibédi e figyelmeztetést nem látta, akkor is köteles lett volna tisztába jönni a költemény versmértékével, amely annyira kijegecesedett forma, hogy rajta sehol egy szótagnyi betoldás vagy rövidítés sincs megengedve, sőt a szótagok hosszúsága és rövidege is szigorúan kötött, kivéve egyetlen egyet (a második láb t. i. lehet trocheus helyett spondeus is). Kibédi a sapphói versszak sorait azonban hol megrövidíti, hol megtoldja egy vagy két szótaggal. Gyakran az a benyomás támad az olvasóban, hogy fordítónknak nincs fogalma arról, hogy mi az, amit fordít, mi van a kezében; nem ismeri fel a metrumot, sem azt, hogy hány szótagból áll az eredeti szöveg, sokszor még azt sem, hogy melyik alany és állítmány tartozik össze. Könnyű volt így „eleven magyar lelkébe“ ölelnie — a román lelket.

Az efféle pongyolaságok és gondatlanságok lépten-nyomon követik

¹⁶ Egy vaskos értelmi hibát maga a fordító is észrevett és ki is javított (160. l. Uram-Urnóm.).

egymást. Itt csak a gyakrabban ismétlődőket említhettük meg s azokból is alig egy-egy igazoló példát. Hatásuk az, hogy a költemény eredeti formája felbomlik, a tartalom összekúszalódik, szétlaposodik, elveszti eredetiségét, az Eminescu harmoniája megsemmisül. Nem érvényesül éppen az, ami az Eminescu költészetének többlete: költeményeinek bájos zeneisége. Pedig, hogy megnyugtató volt az előszó!

Ezek mellett van a fordításnak még egy olyan fogyatkozása, amelyik nemcsak az Eminescu harmoniáját teszi tönkre még az esetben is, ha az eddig felsorolt hibákból egy sem fordulna elő, hanem még a közönséges társalgás nyelvében is mesterkéltséget és unalmas, mert ellenkezik a magyar beszéd szellemével. Ez a fogyatkozása Kibédinek az esetlennél esetlenebb összetett szavak tömeges gyártása és szertelen használata. Megjegyzendő, hogy Eminescu nyelvének dallamossága egyrészt éppen abban áll, hogy szereti a rövid, népies szóalakokat és fordulatokat. A román nyelv, kivált ha népies, mint az Eminescué, különben sem kedveli a hosszú vagy éppen összetett szókat. A magyar nyelv már több összetett szót használ, mint a román. Mégis ezek után alig kell még külön magyarázat az ilyen *költői* szóösszetételekhez mint: áhitat-búsán (22. l. eredetiben curioasă, tristă — két külön szó); fonórend, nyaláb-fény (29. l.), hinár-fogottan (38. l.), varázs-fogottan (39.), létútamra (teszi a lábát, 43. l.), fénykoszorus (t. i. homlok 44. l.), áhitat-pilla (51.), a mélysötét árnyék (52.), hold-mosoly (125. l.), bájalak, csillagraj, hullámösvények, csillagszem, lánytekintet (mind a 128. l.), ablakköz, viaszfehérség, mélylakó, álom-öl (130.), égi-mélyi (t. i. a gond 131. l.), lány-sorok (133.), szeglet-rejtek (134.); aztán csillag-álom, varázsajándék, világfény, létkép, szenvedélytűz, szerelemszédület, gyönyörédes, szűzmosoly, csillagék, sírmély, csendmarok, partsík, vadbuja, padlóca, ellentus, pirosarany, bosszúőr, nádihad, népvizek — és a többi számtalan, ezekhez hasonló, még a nyelvújítás és a Kazinczy-Bajzáék elvont szobaköltészetében is ismeretlen, soha nem hallott képtelen szóösszetétel. Nem költészetünk, de prózai közbeszédünk sem tűr meg ily tömördek és ilyen nyakatekert színes mondást. Még a modern német tudományos prózában is sok volna, pedig tudvalevőleg az az összetett szavak Eldorádója! Ez annál is érthetlenebb, mert szinte kivétel az, hogy a Kibédi szóösszetételének az eredeti szövegben összetett szó a mintája. A legtöbb esetben az egyszerű magyar szó találóan és költőibben érzékelteti az eredeti fogalmat.

Az eredeti szöveg mennyiségéből ritkán mellőz. Ennyiben hű a szöveghez s ez érdeme. Ellenben gyakran alkalmaz úgynevezett töltelék szöveget rokonértelmű szóval vagy kifejezéssel, esetleg magának az értelemnek értelmezésével töltve ki a versmérték különben üresen maradó részét. Gyakran elkerülhetetlen az efféle. Különösebb megróvás alá csak akkor esik, ha nem sikerül, ha az eredetinek hátrányára van. Kibédinél van sikerült és elfogadható töltelékiszöveg is (pl. *A hárskirályfi* c. költemény 8. versszakában: feje csüggedt), de bizony a legtöbb lapos próza.

Általában véve a Kibédi fordítása, különösen ha az eredeti nem

a román népdal magával sodró ritmusában van írva, hanem valamely kevésbé dallamos formában, közönséges próza, ennek is a tudákosan szintelen változata. (Pl. *Az utódok, A négy levél, Calin*, stb.) Nem mondom, hogy a 79 fordítás között nem akad néhány középszerű, megközelítően elfogadható is, mint pl. a *Magány, Cupidó-gyermek* (!), *Az erdő meséje, Csillagi az égnek, Künn őszi szél* stb., de még az ilyen középszerű is ritkaság. Összehasonlítottam a Kibédi fordítását az eddigi szétszórtan megjelent magyar és német fordításokkal, s arra a megállapodásra jutottam, hogy a Kibédiénél valamennyi költőibb; a német fordítások is, kivált a Schróffé. A Szöcs Géza és Révai fordításainak lehetnek hibái (elavult nyelv, az értelem gyakran túlságosan „szabad” fordítás), de valahogy zeneibbek, hangulatosabbak, költőibbek. Jobban sejtetik Eminescu sajátos művészetét, dallamosságát, a harmonia Eminescianat, azt, ami pedig a románságtól idegen fordítónak — Kibédi szerint — hozzáférhetetlen, de amit ő megértett, megérezett, amihez ő hozzáfért és könnyedén vissza is adott, ki is fejezett. Mert a szerény előszó ezt és nem kevesebbet jelentett ki.

VII.

Foglaljuk össze a mondottakat s vonjuk le a tanulságot.

A Kibédi fordítása eleven irodalmi érdeklődést kielégíteni s egy már régóta érzett irodalmi hiányt pótolni hivatott és alkalmas cselekedetnek ígérkezett, mely ha üti a megfelelő mértéket, irodalmunknak valódi nyeresége volna s az Eminescu nemzetközi hatását is jelentékenyen előbbreviszi a valóságban is, nemcsak az alkalmilag feleregetett hírelek szerint. Sajnos, nem így van, a fordítás nem üti, legföllebb itt-ott éppen érinti a kívánt mértéket. Az Eminescu költészetének méltó tolmácsolásához sokkal fejlettebb nyelvérzék, finomabb ízlés, bővebb és tájékozottabb irodalmi műveltség, röviden a kongeniálitásnak teljesebb foka szükséges, mint amennyi a kezünkbe adott fordításból kitetszik. E nélkül minden fordítás szolgál fordítás. Nem tudja tovább népszerűsíteni, szélesebb körben forgalmassá tenni az eredeti költőt. És nem nyereség annak a nemzetnek a közművelődésében, műfordítás irodalmában sem, amelyik számára készült. Eminescu nemzeti klasszicitása és nemzetközi sajátos értéke a Kibédi fordításából ki nem tűnik, s nem érezhető meg nyelvünknek a legsajátosabb idegen költők gondolatait, művészetét is hiánytalanul tolmácsolni tudó fejlettsége és kifejező ereje sem. Homeros, Dante, Shakespeare, Rostand stb. mind megtalálták a hű és művészi tolmácsot a magyar fordítás történeti fejlődésében, ahol a régebbi nagyok — Vörösmarty, Petőfi, Arany, Lévai, Szász Károly — mellett az újabbak között is — Kozma Andor, Ábrányi Emil, Babits, Kosztolányi — mind igen nagyműveltségű nyelvteljeségek és formaművészek nevével találkozunk. Ezekhez mérve a Kibédi fordítását, csak a jószándék marad dicséretes. Azaz maradna, ha nem látnók az irodalomban is kötelező lelkiismeretesség és gondosság kézfogható hiányait és az alaptalan önnagyazolásnak, a visszatetsző önérzeteskedésnek azt a felgyülemlesztését, amelyik csak föltétlen elisme-

rést igényel és tart lehetőnek, végzett munkáját előre tökéletesnek, senki más által oly jól el nem végezhetőnek jelentvén ki.

Pedig — hogy másokat ne említsek — itt van Berde és Kádár, és itt volt Áprily, akik közül bármelyik tudta volna Eminescu összes költeményeinek olyan fordítását adni, amelyik egyaránt méltó legyen Eminescuhoz is és a magyar műfordítás irodalmi, költői színvonalához is. Egyéb és Eminescu-fordításaik alapján kétségtelen, hogy ők vagy a hozzájuk hasonló tehetségek hivatottak Eminescu fordítására. Kár, hogy ők nem vállalkoztak rá, sem magyar, sem román részről nem ők kaptak biztatást, esetleg megbízást a feladatra. Akkor a szóban levő hiány megszűnt volna, mégpedig, ahogy Vajda nyilatkozata mondja, nemcsak „a román irodalom szempontjából, hanem a magyar irodalom felvilágosító és útbaigazító szolgálatára is megteremtve végre az alkalmat, hogy a magyarság a román géniusz alkotásairól is meggyőződ-hessék“.

Ez alkalmat most kölcsönösen elmulasztottuk.

Dr. Kristóf György.